

REFİ CEVAT'TA SİYASİ DÜŞÜNCENİN DEĞİŞİMİ ÜZERİNE

Necmi UYANIK* – Sebahaddin MIHÇI**

Özet

Refi Cevat, Mütareke döneminde Milli Mücadele hareketinin karşısında yer alan *Alemdar* gazetesinin sahibi ve başyazandır. Diğer taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en amansız düşmanıdır. Hâlbuki o, İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde mutasarrıflık-valilik yapmış bir babanın oğludur ve amcası da İttihat ve Terakki mebusudur. 1909'da Galatasaray Lisesinden mezun olduğu zaman Meşrutiyet taraftarı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti hayranı olan Refi Cevat, bu çizgideki *Tanin* gazetesinde muhabir olarak gazetecilik mesleğine başlamıştır. Henüz Meşrutiyetin başında *İkdam* gazetesine geçen Refi Cevat, bir süre sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları arasında yer almıştır. Bu çalışmada Meşrutiyetin ilk yıllarındaki olaylar çerçevesinde Refi Cevat'ın muhalefet tarafına geçişinin nedenleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunun için Milli Mücadele döneminde *Alemdar*'da ve yıllar sonra *Milliyet*'te yazdığı yazılar temel alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Refi Cevat Ulunay, İttihat ve Terakkiye Muhalefet, Alemdar Gazetesi

THE CHANGE OF REFI CEVAT'S POLITICAL IDEOLOGY

Abstract

Refi Cevat was the owner and editor-in-chief of newspaper Alemdar which was opposite of movement of the National Struggle in armistice period. On the other hand, he is merciless enemy of Committee of Union and Progress. However, his father was a governor of governments of the Committee of Union and Progress and his uncle was a member of the committee. In 1909, when he graduated from Galatasaray High School, he stepped into journalism at the newspaper Tanin and he was a supporter of constitutionalism and enthusiast of Committee of Union and Progress. Just the first years of constitutionalism, he transferred to the newspaper İkdam and then took place as a member of Freedom and Accord Party. The purpose of this study is to determine the reasons why Refi Cevat's supported opposition in the first years of the constitutional era. For this reason, his articles published in Alemdar during the National Struggle and later in Milliyet were evaluated.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Konya Türkiye.
necmiuyanik@hotmail.com

** Uzman, Karatay Cemil Keleşoğlu Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni, Konya/Türkiye. smihci@hotmail.com

Key Words

Refi Cevat Ulunay, Opposition to Committee of Union and Progress, Alemdar Newspaper

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi sonrasında işgallere karşı başlatılan Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasında kamuoyu desteğinin önemli bir katkısı vardır. Halkın fikirlerine yön verme hususundaki etkenlerin başında ise basın gelmektedir. “Mütareke Basını” olarak adlandırılan dönemin gazeteleri arasında ulusal düzeyde yayın yapan Sabah, Peyam ve bunların birleşmesiyle ortaya çıkan Peyam-ı Sabah, Alemdar, Türkçe İstanbul gibi önde gelen gazeteler, payitahttan; Köylü (İzmir), Ferda (Adana), Te'min (Edirne), İrşad (Balıkesir) gibi birkaç yerel örnek ise taşradan Millî Mücadeleye karşı yayınlar yapmışlardır. Lozan Antlaşması uyarınca vatandaşlıktan çıkarılan 150'likler listesi içerisinde ayrı bir bölüm halinde yer verilen bu muhalif gazete sahipleri ve yazarları arasında iki isimle yer alan Alemdar, tiraj ve etki açısından dönemin başta gelen gazeteleri arasındadır.

Ahmet Kadri ile birlikte çıkardıkları Alemdar'da, yayın politikasını belirleyen ve başyazıları kaleme alan kişi, Refi Cevat (Ulunay) olmuştur. 1890'da Şam'da doğan Refi Cevat, eğitimini İstanbul'da almış, 1909'da Galatasaray Lisesinden mezun olduktan sonra gazeteciliğe ilgi duymaya başlamıştır. Meşrutiyet rejimine taraftar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sempati içinde yetişen Refi Cevat, aynı çizgideki Tanin'de göreve başlamıştır. Kısa bir süre sonra yazar kadrosuna geçtiği İkdam ise, İttihat ve Terakkiye muhalif bir gazetedir. Bu arada Kalem ve Gıdık mecmualarında mizahî yazılar yazmaya başlamıştır. 1911'de yazı işleri müdürlüğü görevine geldiği Şehrah ise, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının yarı resmî yayın organı gibidir. 1912'den itibaren de kendi adıyla anılacak Alemdar'a sahip olmuştur. Mahmut Şevket Paşa suikastı üzerine adî suçlardan sabıkalılarla birlikte Sinop'a sürgün edilen Refi Cevat, bu nedenle Cihan Harbi yıllarında gazetesini yayınlamamıştır. Mütareke döneminde affedilip İstanbul'a dönebilen Refi Cevat, Mütareke dönemi boyunca tekrar yayınladığı Alemdar ile Millî Mücadele'nin karşısında yer almıştır. Bu siyasetinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine ülkeyi terk eder. 150'likler listesine dâhil edilmesiyle de affedildikleri 1938'e kadar hayatını yurtdışında sürdürmek zorunda kalır. Türkiye'ye döndükten sonra yine basın camiasında yer alan Refi Cevat, 1968'deki ölümüne kadar Tan, Yeni Sabah, Hizmet ve Milliyet'te köşe yazarlığı yapmıştır.

Bu çalışmada, ailesi, eğitimi ve ilk görev yeri itibarıyla İttihatçı bir çevrede bulunan ve bu çizgide Mütareke döneminde Millî Mücadeleci bir tavır takınması beklenen Refi Cevat'ı, bu siyasî ve sosyolojik oluşumlara muhalefet saflarına iten nedenler aranmaktadır. İlk başlıkta Refi Cevat'ın ailesi ve eğitimi hakkında bilgiler verilerek ilk sahip olduğu siyasî düşünce yansıtılmaya çalışılmıştır. İkinci başlıkta ise Meşrutiyetin ilk yıllarındaki olayların, Refi Cevat'taki siyasi dönüşüme etkisi incelenmektedir. O dönemde gazete-

lerde yazmadığı için muhalefet ettiği hususlar, 1938 sonrasında yazdığı makalelerinden anlaşılmaktadır. Mütareke dönemindeki yazılarında İttihat ve Terakki'ye yönelik, dönemi toptan kayıp sayan bir tarz kullandığı için, özel tahlil ve tenkit içeren makalelere çok az rastlanılmaktadır. Bu nedenle ancak yazılarında satır aralarına yansıyan göndermeler kullanılabilmiştir.

I. AİLESİ VE EĞİTİMİ İTİBARIYLA REFİ CEVAT'IN SİYASÎ DÜŞÜNÇESİ

Refi Cevat, aslen Seydişehir kökenli olup Konya'ya yerleşmiş bir aileye mensuptur. Mülkiye mezunu olan babası Ali Muhittin Paşa'nın (1873-1926) ilk görevi sırasında 1890'da Şam'da doğar². Ailesi, büyük dedesi Mehmet Şerif Efendi'den itibaren Osmanlı bürokrasisi içinde çeşitli görevler almıştır. Amcası Mehmet Emin Efendi, Konya İdare Meclisi Başkâtibi iken³ Meşrutiyetin ilânından sonra Konya Mebusu seçilmiş, I. ve II. devrede Konya Mebusluğu yapmıştır⁴.

Ailenin ilk çocuğu olan Refi Cevat, babasının Suriye ve Anadolu'nun değişik kaza ve sancaklarında sık sık görev yerinin değişmesi üzerine, Şam Defterdarlığından emekli olan dedesi tarafından İstanbul'a götürülür ve Vefa'da bir konakta bir İstanbullu olarak yetiştirilir⁵. Dedesi ve anneannesi, annesi Makbule Hanım'dan başka evlâtları olmadığı için torunlarının yetiştirilmesini üstlenmişlerdir. Vefa'da Taş Mektepte başlayan eğitimi, Vezneciler'deki Şems'ül Maarif denilen özel bir okulla sürecektir⁶. Bu okul sıralarında Refik Halit (Karay) ile başlayan birlikteliği, sonrasındaki Galatasaray'da, matbuat camiasında, hatta sürgünlerinde bile devam edecektir⁷. Rüştüyeden sonra yine özel bir okul olan Mekteb-i Sultanî'ye yani Galatasaray Sultanîsi'ne kaydolar⁸. Refi Cevat'ın deyimiyle; Fransa Siyasî Bilimler Fakültesi gibi işlev gören okulda anadili konuşup yazacak kadar Fransızca öğrenir⁹. Galatasaray'daki eğitimi, 1909'da sona erer¹⁰.

Anne-baba eğitiminden yoksun, yaşlı bir çiftin yanında büyüyen Refi Cevat'tın siyasî fikirlerinin oluşmasında şüphesiz en önemli etken Galatasaray'daki eğitimi olmuştur. Burada sekiz yıl boyunca Hammer mütercimi

² "Seydişehirli Mehmet Şerif Efendi'ye Ait Tercüme-i Hal", Mevlana Müzesi Arşivi, Zarf:115-5, s. 1.

³ Selçuk Es, *Büyük Konya Ansiklopedisi*, C.7, Basılmamış eser, Koyunoğlu Müzesi Kitaplığı, s. 312-313.

⁴ Refi Cevat, "Hemşehrilerime Bir Cevab", *Alemdar*, 16 Teşrinisani 1335, S. 336-2636, s. 1.

⁵ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 3, Ankara 1968-1969, s.288, Kemal Sülker, "Şen Şakrak Bir Osmanlı", *Yazko Edebiyat*, Eylül 1981, C. 2, S. 11, s. 70.

⁶ 1896'da Taş Mektebi, 1901'de de Şems'ül Maarif'i bitirir; Osman Nebioğlu, *Türkiye'de Kim Kimdir*, s İstanbul 1961-1962, .641-642; Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 1996, s. 54.

⁷ Ulunay [Refi Cevat], "Refik Halit Karay Merhum...", *Güvercin*, Temmuz 1968, C.3, S. 26-4, s. 2.

⁸ Refi Cevat Ulunay, "Nam-ı Diğer (Mekteb-i Sultanî)", *Salon*, 1 Eylül 1949, S. 45, s. 740.

⁹ "Zaten buraya lise denilmesi doğru değildir. Mektebin irfan seviyesi üniversite ayarında idi.", Ulunay; "Ateşle Barut", *Milliyet*, 2 Temmuz 1965, S.6321, s. 2.

¹⁰ *Mektebi Sultanî, Galatasaray Lisesi 1868-1963*, İstanbul 1974, s. 174.

Ata Bey (Edebiyat), Servet-i Fünûn edebiyatını kuranların etrafında toplandıkları Rezaizade Mahmut Ekrem, Muallim Feyzi (Farsça), Rıfat Bey, Muallim Naci, Babanzade Naim, Hacı Zihni Efendi, Veled Çelebi (Farsça), Mecit Efendi, Said Bey, Abdurrahman Şeref Bey (Tarih) ve Tefik Fikret gibi edebî ve siyasî kişiliklerden ders almıştır¹¹. Osmanlı'ya Batılı düşüncede aydın ve devlet adamı, özellikle 'hariciyeci' yetiştiren okul, Refi Cevat'ı da, Fransızca eğitimiyle şüphesiz o dilin kültürel tesiri altında bırakmıştır. Sultanîde, kitap ve derslerde hiç bahsi geçmemekle beraber yine de havası ile aşıladığı hürriyet ve demokrasi şuuru, istibdat düşmanlığı kazandıran bir eğitim verilmektedir¹². Bu durumu Refi Cevat şöyle ifade etmiştir: "Fransız hocalarının ve Fransız kültürünün etkisiyle hepimiz Şark'tan Garb'a açılan pencereden hürriyet havasını bol bol teneffüs ediyorduk"¹³.

Yıllarca süren bir esaretten kurtuluşa ermeyi ifade edercesine 'hürriyetin ilânı' tabir edilen 1876 Kanuni Esasisi'nin tekrar yürürlüğe konduğu günleri Refi Cevat, Galatasaray Sultanîsinde bir öğrenci olarak karşılamıştır. Refi Cevat da Meşrutiyet coşkusunu, bizzat içinde ve içtenlikle yaşamakta, haftalarca süren kutlamalarda coşkun kalabalık gruplar arasında yer almaktadır¹⁴. Dolayısıyla o, Meşrutiyetin müsebbibi İttihat ve Terakki'nin hayranlarından biridir. O kadar ki meclisin açıldığı gün, Hüseyin Cahit'i Fındıklı Sarayı'na götürülen fayton arabasının atlarını çıkarıp arabaya kendilerini koşan gençler arasındadır¹⁵. Hürriyetle ilgili bir tiyatrodaki rol alması¹⁶, Meşrutiyet coşkusuna ne denli katıldığını açıklamak açısından önemlidir. Fakat basın özgürlüğü adı altında başlayan matbuat çığırnlığı, Meşrutiyetle başlayan bu yeni döneme yönelik ilk eleştirisini teşkil edecektir¹⁷.

Meşrutiyet tutkunu sayılan Refi Cevat'ın ilk etapta yeni rejime ve Sultan Abdülhamit'e yönelik herhangi bir eleştirisi söz konusu değildir. Bu alandaki fikirleri, Millî Mücadele döneminde, olaylara göre yer yer değişime uğramıştır. Şimdilik şu kadarı söylenebilir ki, Meşrutiyetin ruhuna hiçbir

¹¹ Ulunay, "Bir Abideye Mersiye", *Milliyet*, 15 Mayıs 1955, S.1795, s. 3, "Galatasaray'ın Pilavı", *Milliyet*, 4 Haziran 1955, S.1813, s.3, "Ateşle Barut", *Milliyet*, 2 Temmuz 1965, S. 6321, s. 2.

¹² Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 54.

¹³ Ulunay, "Abdurrahman Şeref Efendi", *Milliyet*, 29 Eylül 1963, S.4789, s. 3.

¹⁴ "...Nutuklar, bayraklar, alaylar, günlerce, haftalarca hatta aylarca devam etti, çünkü her hadisede coşacak, galeyana gelecek bir sebep bulunuyordu; tam sükûnet bulacağı sırada mesela vatanperverliği ile tanınmış biri mentasından geliyor. O zaman herkes ağlıyarak, bağırarak sokaklara dökülüyor 'Yaşasın!' diye bağırıyordu. Bu duanın kime ait olduğunu bilen yoktu; yaşasın vesselam! Veyahut da yine böyle fedakârlığı ile bilinen bir büyük adam ölüveriyordu. Hepimiz 'Yaşasın!' feryad ile sokaklara uğruyorduk.", Hilmi Yücebaş, *Ulunay*, İstanbul 1969, s. 136.

¹⁵ Nizamettin Nazif Tepedelenioğlu, "Refi' Cevad Ulunay Çelebi'yi Uğurlarken", başlıklı gazete kupürü, Millî Kütüphane BYG KUP, Zarf: 260.

¹⁶ "Günün birinde Refi' Cevad'ı, bir heveskâr sahnesinde buldum. Kazım Nami'nin (Nasıl Oldu) piyesinde Binbaşı Behlül rolünü o gür sesi, mevzun endamı, yakışıklı vaziyeti ile pek güzel ifa etti"; Raif Ogan'dan aktaran, Yücebaş, *Ulunay*, s. 12.

¹⁷ "O devri düşünüyorum da bana dehşet geliyor. Bütün memleket deli gibi olmuştu. ...Bir günde 300 gazete çıkıyor, 400 gazete batıyordu.", Ulunay, "10 Temmuz", *Milliyet*, 27 Temmuz 1965, S.6446, s. 3.

zaman karşı olmamış, ancak ülkedeki tatbik şekli nedeniyle zamanla hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu konudaki düşüncelerini belirten en erken tarihli yazıları, Mütareke dönemine aittir. Mütareke döneminde Abdülhamit'e dair rastladığımız ilk yazısı; Avrupa'nın emperyalist emelleri karşısında Abdülhamit'in korumacı bir politika takip etmesi bakımından bir övgü içerir¹⁸. Bir ay geçmeden kaleme aldığı bir başka makalede ise Abdülhamit döneminde milletin hakkının tanınmadığı, vergi toplama meselesinde bile millet hukukunun baltalandığı şeklinde eleştirisi vardır¹⁹. İki ay sonra bu kez "Meşrutiyetin başında Abdülhamid-i sani gibi bir padişah bulunmuş olsaydı bu memlekete senenin muayyen mevsimlerinde yağmur yerine altın yağardı." şeklinde bir övgü ve yerine geçen V. Mehmet dönemi için de "haksız bir idare" nitelemesini içeren bir eleştiri getirmiştir.

Meşrutiyetin ilânında bütün hâkimiyeti eline alan İttihat ve Terakki, Refi Cevat'a göre karşısında güçlü bir muhalif fırka bulamamıştır. Buna rağmen ilk Meclis-i Mebusan, "dört başı mamur adamlardan" oluşmuştur. Fakat İttihat ve Terakki, zaman içerisinde mecliste ortaya çıkan muhalefete tahammül edememiş,²⁰ fırkalar da birbirlerini kötölemek için ne mümkünse yapmışlardır²¹. Bir anlamda sorun, meclisi oluşturan mebuslarda değil; fırkalaşma, İttihat ve Terakki'nin kendisine karşı muhalefeti kabul edemededir.

Meşrutiyete ve onun şahsında İttihat ve Terakki'ye yönelik en önemli hareket sayılan 31 Mart Vakası da Refi Cevat'ın öğrencilik döneminde cereyan etmiştir. Ayaklanmaya sebep olarak daha sonra "İttihat ve Terakkinin vakitli vakitsiz yaptığı hafiflikleri"²² gösterse de, o dönemde henüz İttihat ve Terakki saflarındadır. Meşrutiyet taraftarı olmasından hareketle 31 Mart'ı tasvip etmesi düşünülemez. Ancak, İttihat ve Terakki'nin yönetime tam tahakkümü gibi, doğurduğu sonuçları itibariyle olayı, zaman zaman esefle hatırlamıştır²³. Ayaklanma sonrasında gerçekleşen idamları²⁴ ve Yıldız

¹⁸ "...Biz o zaman askerlikçe, iktisadiyatça, sanatça bakır bir memleket idik. Abdülhamid-i Sani otuz üç sene bu memleketi ne yemiş ve ne de yedirmişti. Avrupa bu kapalı hazinesini açmak için ellerini o kadar renkli yüzüklele süsleyerek uzatıyordu ki bu cereyanlara edilecek cüz'i temayül ile memleket için ne kadar maddi ve manevi menfaat temin edilebiliyordu." Refi Cevat, "Siyasiyatta Hangi Yol?", *Alemdar*, 6 Kânunusani 1335, S. 23-1333, s. 1.

¹⁹ Refi Cevat, "La'nallahü Kkavmen Da'a-ı Hakkü Beynehum", *Alemdar*, 2 Mart 1335, S. 72-1382, s. 1.

²⁰ Ulunay, "Seçim Külfeti", *Milliyet*, 4 Haziran 1966, S.6653, s. 2.

²¹ "Ben o tarihte mektepten yeni çıkmış ve gazeteciliğe intisap ederek boğazıma kadar politikaya batmıştım.", Ulunay, "Arap Abdullah ve Politika", *Milliyet*, 2 Haziran 1962, S. 4314, s.3.

²² Refi Cevat, "Hürriyet Bayramı", *Alemdar*, 24 Temmuz 1335, S.121-1521, s. 1.

²³ 1940'larda bile 31 Mart'ı, "softalığın, şeriat perdesi altında yeni doğan hürriyeti boğmak istemesinden başka bir şey değildir." şeklinde tanımlayacaktır, Takvimci [Refi Cevat Ulunay], "31 Mart", *Tan*, 1 Nisan 1944, S. 2020, s. 3.

²⁴ Yıllarca kalem yoluyla İttihat ve Terakki'ye muhalefet ederek Refi Cevat ile kader ortaklığı yapan çocukluk ve okul arkadaşı Refik Halit'in hatıratından, idamların, o günün şartlarında İstanbul halkı üzerinde meydana getirdiği etki anlaşılabilir; Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 150.

Sarayının yağmalanmasını ise hiçbir zaman unutmamış,25 Mütareke dönemi makalelerinde bu konuları sık sık ifade etmiştir. Yıldız yağması, İttihat ve Terakki ile ordu arasındaki çatışmanın nedenleri arasında yer almıştır26.

Refi Cevat'ın gazetecilik tecrübesi Galatasaray sıralarında başlamıştır. Meşrutiyetin ilânı öncesinde, yani siyaset ve matbuatın takip ve kontrol altında bulunduğu bir dönemde, sınıf arkadaşları ile birlikte Ertenk adında, elyazması, edebî bir gazete çıkarmışlardır. Jurnal sonucu dönemin Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa tarafından çağrılmış, babası ile aile dostu olduğu için Paşa, Refi Cevat'a biraz nasihat edip göndermiştir27.

Refi Cevat, 31 Mart Vakası'ndan bir süre sonra Galatasaray'daki eğitimi tamamlamıştır. Hocası Tevfik Fikret'in tavsiye ve referansı ile Tanin'de çalışmaya başlamıştır28. Tanin; 1 Ağustos 1908'de Meşrutiyetin hükümlerini neşir ve müdafaa edecek bir gazete çıkarmak isteyen Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit tarafından kurulmuştur29. Gazeteciliğe Tanin'de başlamış olması önce İttihatçıları sevmesinden, sonra da Cahit'in bir talebesi olmasındandır30. Refi Cevat'ın Tanin günlerine kadarki eğitimi ve siyasî çevresi bu minval üzeredir. Meşrutiyet heyecanını gençken, öğrenciyken doyasıya yaşamış, iktidar gücünü elinde bulunduran veya yönetime hükmeden bir siyasî yapıya taraftar olma duygusunu tatmıştır.

II. REFİ CEVAT'TA MUHALEFET FİKRİNİN OLUŞUMU

Meşrutiyet ilk yıllarındaki İttihat ve Terakki'nin güdümlü-dolaylı iktidarına karşı muhalif teşekküllerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki, İttihat ve Terakkiye muhalefet ile Meşrutiyet'e muhalefet farklı düşüncelerin ürünüdür. Burada söz konusu olan İttihat ve Terakkinin icraatlarına yönelik ve genellikle yasal çerçevede kalan muhalif fikirlerdir. Zaman içerisindeki icraattan memnuniyetsizlik, buna ortam hazırlayan yeni rejimi eleştirmeye ve Meşrutiyete karşı olmaya kadar gitmiştir.

Refi Cevat'ın muhalif bir ortama geçişi, Tanin'den ayrılıp İkdâm'a geçmesiyle başlamıştır. Kendisinden önce Tanin'den, hocası Tevfik Fikret ayrılmıştır. Fikret, önce Galatasaray Sultanîsi müdürlüğünden istifa etmiştir. Tanin, Fikret'i müdafaa şöyle dursun, onun müdüriyetten çekilmesini, gayet sudan bir makale ile âdeta tasvip etmiştir. Bu tavır üzerine Fikret ile

²⁵ Refi Cevat, "Deba'nın Makalesi", *Alemdar*, 2 Mart 1336, S. 2741-441, s.1. Yıldız yağması hakkında bkz. Sedat Kubaracılar, "31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması", *Hayat Tarih*, Mayıs 1972, Yıl 8, C.1, S. 4, s. 70-77.

²⁶ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Ankara 1984, s. 131.

²⁷ "Gazete diyorum ama bu bir defterden ibarettir. Başmuharriri bendim ve bu başmuharrirlik sıfatının da bir karşılığı vardı: Deftere bütün eserleri kopya etmek!"; İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Üstad Ulunay'la Görüşüm", *Yeni Adam*, 9 Eylül 1943, S. 454, s. 6-7.

²⁸ Yücebaş, *Ulunay*, s.115, 119, Muhittin BİRGEN, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, C.1, 2. Basım, İstanbul 2009, s. 516.

²⁹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1998, s. 224.

³⁰ Tepedelenioğlu, "Refi' Cevad Ulunay Çelebi'yi Uğurlarken" başlıklı gazete kupürü, BYG KUP, Zarf: 260.

Tanin'in ve hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yolları ayrılır³¹. Refi Cevat'ın da Tefvik Fikret'in Tanin'den ayrılıp İttihat ve Terakki'ye muhalefete başlamasından bir süre sonra İkdam'a geçtiği görülür. Tanin'den ayrılmasının sebebini kendisi belirtmese de Birgen, "sefih ve serseri" olduğu, gazetesinin adını kullanarak münasebetsizlikler yaptığı için görevine son verdiğini ifade etmiştir³². Fakat bu ayrılıştta Refi Cevat'ın da maddî tercihi etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim bir yıl kadar stajyer olarak "pîr aşkına" çalıştıktan sonra, 120 kuruş aylıkla yazı kadrosuna geçtiğini³³, "iki yıl sonra gazetede mevzî muhabirliğine fevkinde bir vazife daha ihdas edilerek mülakatlar, mühim şahsiyetlere görüşmek, çok ehemmiyetli hadiselerin tahkiki, büyük cinayetler, röportajlar gibi vak'aların" kendisine verildiğini belirtmiştir³⁴. Başta hocası Tefvik Fikret olmak üzere, Rıza Tefvik, Rıza Nur, Lütfi Fikri gibi şahısların İttihat ve Terakkiden ayrılarak muhalefete başlamasının etkisinde kalarak muhalif bir gazeteyi tercih ettiği öngörülebilir. Tanin'den, emeğine maddî olarak hiçbir karşılık alamadığı için ayrılmış olması da ihtimâl dâhilindedir. Ücretsiz çalıştığı dönem Tanin'de, maaş ve kadro ise İkdam'da elde edilmiş olmalıdır. Tarih ise 1910 ortalarına denk düşmektedir.

Refi Cevat'ın, gazeteciliğin her alanında yetişmesi, İkdam'la olmuştur³⁵. İkdam kadrosuna katıldığında henüz 20 yaşındadır. Gazeteye siyasî bir katkı sağlamaktan uzak, sadece röportaj muhabirliği yapmaktadır. Fakat, muhalif bir çevrede çalışmaktadır³⁶. Bu dönemde meydana gelen bazı siyasî cinayetler, yolsuzluk iddiaları, yer yer baş gösteren isyanlar ve dış politikada takip edilen yol gibi İttihat ve Terakkiye karşı hareketlere ivme kazandıran olaylar, Refi Cevat'ın da sıklıkla eleştirdiği konular olmuştur.

Siyasî cinayetler kapsamında özellikle bazı muhalif gazetecilerin öldürülmesi, en önemli muhalefet nedeni arasında görülebilir. Bu bağlamda ilk olay; 6 Nisan 1909'da Galata Köprüsü üzerinde Serbesti başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesidir³⁷. Olay, Refi Cevat'ın öğrenciliği ve İttihat ve Terakki taraftarı olduğu bir dönemde gerçekleşmesine rağmen daha sonraki cinayetlerin ilk halkasını teşkil ettiği için, diğerleriyle birlikte anılacak ve 31 Mart hareketini kıskırtanlar tarafından da kullanılacaktır³⁸. Müteakip gün-

³¹ Ulunay, "Fikret ve Oğlu", *Milliyet*, 28 Haziran 1962, S.4340, s. 3.

³² Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, C.1, s. 516.

³³ Ulunay'dan aktaran; Yücebaş, *Ulunay*, s. 119.

³⁴ Ulunay'dan aktaran; Yücebaş, *Ulunay*, s. 116.

³⁵ Ulunay, "Bir Basın Müzesi", *Milliyet*, 22 Nisan 1965, S.6253, s. 2.

³⁶ *İkdam*'ın 1908'den beri Prens Sabahaddin çizgisinde, Ahrar Firkası'na meyilli bir muhalefet yürüttüğü bilinmektedir.

³⁷ "Köprü'nün iki tarafında polis karakolları var. Katilin normal olarak yakalanması lâzım ama yakalanmıyor. Pelerini var sırtında. O zamanlar pelerini subaylar kullanıyor. Bu müthiş olaydan bir hafta sonra 31 Mart faciası patlak veriyor."; Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Basın Özgürlüğü ve Tabanca", *Osmanlı Basın Yaşamı Sempozyumu*, 6-7.12.1999, Gazi Üniv., Ankara 1999, s. 15.

³⁸ Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", *Bellekten*, C.23, S.89-92, 1959, s. 273-274.

lerde 31 Mart olaylarının sorumluları arasında görülen, muhalif bazı gazeteciler asılmıştır³⁹. Birkaç ay sonra evinin civarında İsmail Mahir Paşa öldürülmüş ve bu cinayetler faili meçhul olarak kalmıştır⁴⁰.

Refi Cevat'ın İkdam'da çalıştığı dönemde ise Hasan Fehmi suikastının istisnai bir durum olmadığını gösteren önemli bir suikast daha gerçekleşmiştir. 9 Haziran 1910'da Sada-yı Millet başyazarı Ahmet Samim de faili meçhul kalan⁴¹ bir cinayete kurban gider⁴². İttihat ve Terakki muhalifi olan gazetenin sahibi, İstanbul Mebusu Kozmide Efendi'dir. Cinayete neden olarak Ahmet Samim'in son günlerindeki, İttihatçıların mühim adamlarından Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in nutkunu ele alan neşriyatı⁴³, Divan-ı Harb-i Örfinin gizli işkence usullerine ait belgeleri ortaya atması, Soma-Bandırma demiryolu imtiyazının içyüzünü açıklaması⁴⁴ ve Girit meselesi hakkında Sada-yı Millet'in kamuoyunun tersine ifadeleri⁴⁵ gibi farklı hususlar ileri sürülmüştür. Hükümet, kamuoyunda dehşete yol açan olay sonrası bir ayaklanma çıkmaması için cenazenin, halk toplanmadan polis kuvvetiyle zorla alınıp defnedilmesini sağlar⁴⁶. Refi Cevat, güvenilir bir kaynağa dayanarak katilin, İttihatçıların meşhur silahşoru Yakup Cemil⁴⁷ olduğuna işaret eder⁴⁸. Aynı gün arkadaşları, Samim'in, öldürülmeden önce nasıl tehdit edildiğini bildiren son tehdit mektubunu ve vasiyetini, para ile elde ettikleri İştirak'te yayınlarak, failin hükümet olduğunu ispata çalışır⁴⁹. Talât Paşa'nın cinayetten birkaç gün önce Samim'e mutasarrıflık teklif etmesi, kendisini susturmak için siyasî rüşvet denemesi olarak dikkat çe-

³⁹ Kumbaracılar, "31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması", s. 71.

⁴⁰ "Siyasi cinayetlerden en az bahsolan bu vakadır, çabucak unutuldu gitti. Pek tabii olarak kaatili bulunamadı."; Refi Cevat Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayıları-Sayılı Fırtınalar*, İstanbul 2003, s. 216.

⁴¹ Katilin daha sonra, Atatürk'ü öldürmeye kalkışacak olan Abdülkadir adında bir subay olduğu anlaşılır ve İstiklâl Mahkemesi tarafından astırılır; Akşin, "İttihat ve Terakki Basın Özgürlüğü ve Tabanca", s.16.

⁴² Fazıl Ahmet, olay gecesi Ahmet Samim'in yanında bulunan şahıstır; Fazıl Ahmet [Aykaç], *Kırpıntı*, İstanbul 1991, s. 59-72, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İstanbul 2004, ayrıca Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayıları-Sayılı Fırtınalar*, s. 217-224.

⁴³ Mustafa Müftüoğlu, *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler*, İstanbul 1975, s.195.

⁴⁴ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 54. Karaosmanoğlu'na göre bunu açıklayan tek gazetecidir. İttihatçıların Almanları tutmasına karşılık o İngiliz taraftardır; *Yüz Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul 1973, s.109. "Hareketin mucib sebepleri haddi zatında incir çekirdeği dolduracak şeyler değildi. Hiç yok yere memlekette anarşi körükleniyor ve istikrar baltalanıyordu"; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1948, s. 259.

⁴⁵ "Gazete; Kozmide Efendi'nin Patrikhane parasıyla çıkardığı bir gazeteydi. O sırada Girit meselesi vardı. Girit için Girit bizim canımız, feda olsun kanımız, tekerlemesiyle insanlar sokaklarda yürüyorlardı. İşte bu sırada Sada-yı Millet gazetesi bunun tam tersini söylüyordu."; Akşin, "İttihat ve Terakki Basın Özgürlüğü ve Tabanca", s. 15-16.

⁴⁶ Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayıları-Sayılı Fırtınalar*, s. 220-223.

⁴⁷ "Bu silahşör cemiyetin önderlerinin ötesinde, bir dönemin darbeci fikriyatının, İttihat ve Terakki'nin hareket tarzının da bir simgesi haline gelmişti."; A. Ömer Türkeş, "İttihatçıların Silahşörü: Yakup Cemil", *Popüler Tarih*, Ağustos 2002, s. 46-50.

⁴⁸ Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayıları-Sayılı Fırtınalar*, s. 224-225. Refi Cevat, diğer bir ihtimâl ve yaygın kanı olarak İttihatçıların Ankara Valisi Abdülkadir olabileceğini de belirtir. 1926'da "İzmir Suikasti" mahkemesinde sorumluluk Maarif Nazırı Şükrü Bey'e yüklenir; Fazıl Ahmet, *Kırpıntı*, s.69. Refik Halit ise gazeteci cinayetlerinin hepsinin Talât Paşa tarafından tertip edildiğini iddia eder; Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 225-226.

⁴⁹ Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 59-64.

ker50. İkdâm olayı, Refi Cevat'ın kaleminden yorumsuz olarak vermek durumunda kalır⁵¹. Hüseyin Cahit ise, olayla Hasan Fehmi cinayeti arasında benzerlikler kurarak İttihatçılar aleyhine bir ayaklanma tertibi amacı taşıdığını ileri sürer⁵². Temmuz 1910'da "Cemiyet-i Hafiyeh" iddiaları ile Rıza Nur ve bazı şahıslar tutuklanır⁵³. Gerek cinayet, gerekse sonrasındaki tutuklamalarla topluma verilmek istenen gözdağı, sindirme amacını⁵⁴ taşısa da birçok muhalif için cemiyetten kopuşun geri dönülmez safhasını teşkil eder⁵⁵.

Kamuoyunda infiale ve nefrete yol açan Ahmet Samim cinayeti sırasında Refi Cevat, İkdâm'da çalışmaktadır. Olaydan bir süre sonra Refi Cevat, hazırlanmakta olan yeni bir muhalif oluşumun gazetesine; Şehrah'a yazı işleri müdürü olarak geçmiştir. Refi Cevat'ın İkdâm'da çalıştığı sürece ve 1911 Nisanı'nda yayına başlayan Şehrah'a kadar, muhalif fikirlere ve gruplara ne kadar meylettığı bilinmemekte fakat, Meclis-i Mebusanda ortaya çıkan 'Hizb-i Cedid' hareketiyle eş zamanlı olarak yayına başlayan Şehrah'ta çalışmasıyla, artık safını belirlediği kabul edilebilir. Gazetenin sahipleri, Tunuslu Sadrazam Hayreddin Paşa'nın oğulları Mehmet Hayreddin, Tahir Hayreddin Beylerle yine kardeşleri Salih Hayreddin Paşa'dır.

Siyasî nedenlerle işlenen dönemin son gazeteci cinayeti, Şehrah yazarı ve aynı zamanda Düyûn-ı Umûmiye Mühimme Kalemi Müdürü Zeki Bey'in öldürülmesidir. Zeki Bey, Şehrah'ta ekonomi alanında makaleler yazmakta, son günlerde brom madeninin işletilmesi için dışarıdan alınan borç meselesinde bir takım yolsuzluklar olduğunu ve o günlerde kurulan Türkiye Millî Bankasına da Maliye Bakanı Cavit Bey'in ortak olduğunu ileri sürerek hükümeti uyarmaktadır⁵⁶. Zeki Bey, 11 Temmuz 1911'de Bakırköy'de vurulur, fakat bu kez katiller,⁵⁷ bir tesadüf eseri yakalanır⁵⁸. Cina-

⁵⁰ Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, s. 54.

⁵¹ Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayıları-Sayılı Fırtınalar*, s. 219-220.

⁵² "Türklük idealini bir Allah ibadeti gibi yükseklerle çıkaran o ideale toz kondurmayı bile bir cinayet sayan temiz haşin ve mutaassip ruhlar öldürdü" ifadesini kullanmaktadır; Akşin, "İttihat ve Terakki Basın Özgürlüğü ve Tabanca", s. 16.

⁵³ İhtilal planladıkları ileri sürülen gurubun, merkezi Paris'te bulunan Osmanlı İslahat-ı Esasiye Fırkası adı altında Şerif Paşa başkanlığında çalışmalarını yürüttüğü açıklanır. Fakat Divan-ı Harb-i Örfî tutuklananları delil yetersizliğinden bırakmak zorunda kalır; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 145-147.

⁵⁴ Refik Halit, özellikle Fecr-i Ati topluluğundaki gençlerin, Ahmet Samim cemiyetin azası olduğu halde, ses çıkarmaya yanaşmadığını ifade eder; Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 58.

⁵⁵ "Anladım ki düzen dinlemez asi ve askerî bir partinin kuvvetine dayanan bu oligarşi hükümeti şimdi de bu (terör) devrini açarak hüriyet ve vatanseverleri yıldırmağa meşru olmayan yerlerini kuvvetlendirmek sevdasına düşmüştür."; Tülay Duran, "Yakın Tarihimizde Yücelilikler -Rıza Tevfik Beyin Mektupları-II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Haziran 1999, S.29, s.45. Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 85.

⁵⁶Yüz Soruda Türk Basın Tarihi, s. 111.

⁵⁷ Katillerden biri Şiraz Mebusu Mithat Bey'in uşağı Nazım, diğeri Çerkes Ahmed'dir;"Ziya-ı Elim", *Hemrah* [Şehrah], 29 Haziran 1327, S.9-77, s. 11.

⁵⁸ "İki kaatil, tamamen cinayeti inkâr ettiler; hâlbuki iki üç tane de görgü şahitleri vardı. Bunlardan tehdit ile vazgeçenler oldu; vazgeçmeyenlerin başlarına da gelmeyen kalmadı. Sürgünden sürgüne, zindandan zindana atıldılar... Hele bir Konyalı Şükürü vardı ki, ... cesur bir adamdı. İlk tahkikat bitip, iki kaatil, cinayet mahkemesine çıkarıldıkları zaman, Reis Hulusi Bey ona: 'Sen bunları, silah atarken gördün mü?' sualine, parmağı ile kaatili göstere-

yet, İttihat ve Terakki'nin kan kaybettiği, yeni muhalif fırka çalışmalarının yürütüldüğü bir sırada bomba tesiri yapar. Cinayet soruşturması, İttihat ve Terakki aleyhinde yeni bilgilerin ortaya çıkmasına neden olur. Bütün muhalif gazeteler, İttihatçılara ve Divan-ı Harb-i Örfiye rağmen hücumda bulunur⁵⁹.

Şehrah'ta doğrudan çalıştığı gazetenin yazarını kurban veren Refi Cevat için İttihat ve Terakki karşıtlığı kalıcı hale dönüşmüştür artık. O yılın sonunda kurulacak olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Şehrah tarafından desteklenecektir. Fırka adaylarının 1912 seçimlerinde maruz kaldığı baskılar, basın hürriyetine gazete kapatma ve daha sonra teminat akçesi şeklinde vurulan engellemeler, Babıâli Baskını ve nihayet Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında diğer muhaliflerle birlikte beş yıl sürecek olan sürgünü, Refi Cevat'ta İttihat ve Terakki nefretini perçinleyecektir.

SONUÇ

Refi Cevat'ın en yoğun siyasî yazı kaleme aldığı dönem Milli Mücadele dönemidir. Sahip olduğu Alemdar'daki Kuvayi Milliye'ye yönelik eleştirilerinin temelinde, hareketin bir İttihatçı hamlesi olduğu kanısı yatar. Refi Cevat'ı bu farklı tavırlara iten en önemli sebep, şüphesiz İttihat ve Terakki'den gördüğü maddî ve manevî zararlardır. Ailesi, eğitimi ve ilk meslekî çevresi itibarıyla İttihatçı bir ortamda yetişen Refi Cevat'ın neden muhalefet tarafına geçtiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Bürokrat zümreye mensup bir ailenin çocuğu ve Galatasaray'da tedris görmüş bir yazar olarak Refi Cevat, Meşrutiyet döneminin Batıcı aydın tiplemesine uygun yetişmiştir. Özellikle Sultanî'deki hocalarının katkısı ve dönemin modası uyarınca Meşrutiyete ve İttihat ve Terakki'ye bağlı bir gençtir. Bu özelliğini mesleğinin ilk yılında da sürdürmüştür.

Meşrutiyetin ilanı ile başlayan yeni bir dönemin genç nesilde nasıl bir sevinç ve umut meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Tüm kamuoyu gibi Refi Cevat'ın da Meşrutiyetten beklentisi yüksektir. Bu nedenle Refi Cevat'ı muhalefet saflarına iten nedenler, İttihat ve Terakki'ye yönelik diğer muhalif fikirler arasında, 1908 sonrası olaylarında aranmalıdır. Bu noktada dikkati çeken ilk husus; Meşrutiyetten beklentilerin gerçekleşmemesidir. Meşrutiyete karşı Mütareke dönemine kadar her hangi bir eleştirisi yoktur. Ancak

rek: 'Evet gördüm!' demek cesaretini göstermişti. Türk Adliyesi, bu iki kaatili on beşer seneye mahkûm etti. Bir müddet sonra, ilan edilen affdan istifade ederek çıktılar.'; Ulunay'dan aktaran; Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, C.3, s.408-409. Refi Cevat cinayetinin, Hürriyet ve İtilaf'ın başarısı üzerine tertiplendiğini yazar. Hürriyet ve İtilaf olaydan dört ay sonra kurulduğuna göre Refi Cevat, makaleyi yazdığı zamanki yaşından ötürü kronolojik sırayı karıştırmış olsa gerekir.

⁵⁹ Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s.64. Refik Halit'e göre; dört gazeteci ve muharririn yani Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki ve Hüseyin Kâmi'nin (1918'de) öldürülmesi faciasını Talât Bey tertiplenmiştir; aynı eser; s. 225-226.

Sevr şartlarının hissedilmeye başladığı dönemde Refi Cevat'ın eleştirileri de İttihat ve Terakki eleştirisinden öteye geçerek rejime yönelmiş, hatta tüm olumsuzlukların Meşrutiyetle başladığı sonucuna ulaşmıştır.

Bireysel çevresi itibarıyla İttihat ve Terakki'den bir kopuş olduğu söylenebilir. Başta hocası Tefik Fikret'in İttihat ve Terakki'den ayrılması, daha da öteye eleştirmeye başlaması, çocukluk arkadaşı Refik Halit'in çeşitli dergilerde mizahî eleştirileri ve son olarak Tanin'den ayrılması, çevresinin değişmesini zorunlu kılmıştır.

Refi Cevat için muhalif bir çevreye dahil olmanın, siyasî fikirlere yön vermede belirleyici olduğu da anlaşılmaktadır. İkdam'la başlayan muhalif gazete serüvenleri, ister istemez olaylara muhalif gözüyle bakmayı, İttihat ve Terakki'yi ve hükümetleri, savunmayı değil eleştirmeyi zorunlu kılmıştır. Gazetelerin hitap ettiği kitlenin de beklentisi bu olsa gerektir. Nitekim gazetecilere yönelik suikastlar, iktidar gazetesinde iken absorbe edilebilirken muhalif gazetelerde eleştiri oklarının başını oluşturmuştur.

Son olarak İttihat ve Terakki'yi tekrar savunma mevkiine dönmeyeceği veya ona taraftar her hangi bir matbuat türünde çalışmayacağı dönüm noktası, Şehrah'ta üstlendiği yazı işleri müdürlüğü ile olmuştur. Bu görevi sırasında bir yazarını, aynı tarz bir olaya kurban vermesi, daha da öte bu kez katillerin yakalanmasıyla olayın arkasında İttihat ve Terakkinin olmayabileceği konusunda ihtimallerin yok olması, kararını perçinlemiştir. Gazetesinin açıktan açığa en güçlü muhalefet partisini destekler hale gelmesi ise Refi Cevat'ı muhalif basının önemli simalarından biri haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

BELGELER

- Nizamettin Nazif Tepedelenliođlu, "Refi' Cevad Ulunay Çelebi'yi Uğurlarken, başlıklı gazete kupürü", Millî Kütüphane, BYG KUP (Basın, Yayın, Gazete Kupürleri), Atatürk Kitaplığı - 260 numaralı zarf.
-"Seydişehirli Mehmet Şerif Efendi'ye Ait Tercüme-i Hal", Mevlana Müzesi Arşivi, Zarf:115-5, s.1, Belge Tarihi; 21 Rebiyülevvel 1310 (M.12.10.1892).

KİTAPLAR

- Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, C.1, 2. Basım, İstanbul 2009.
-Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.3, Ankara 1968-1969.
-Es, Selçuk, *Büyük Konya Ansiklopedisi*, C.7, Basılmamış eser, Koyunoğlu Müzesi Kitaplığı.
-Fazıl Ahmet [Aykaç], *Kırpmı*, İstanbul 1991.
-Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, İstanbul 2004.
-Karay, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul 1996.
-Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1948.
-Mektebi Sultanî, *Galatasaray Lisesi 1868-1963*, İstanbul 1974.
-Müftüoğlu, Mustafa, *Yakın Tarihimizde Siyasî Cinayetler*, İstanbul 1975.
-Nebioğlu, Osman, *Türkiye'de Kim Kimdir*, İstanbul 1961-1962.
-Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul 1990.
-*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1998.
-Ulunay, Refi Cevat, *Eski İstanbul Kabadayları-Sayılı Fırtınalar*, İstanbul 2003.
-Yücebaş, Hilmi, *Ulunay*, İstanbul 1969.
-*Yüz Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul 1973.

MAKALELER

- Akşin, Sina, "İttihat ve Terakki Basın Özgürlüğü ve Tabanca", *Osmanlı Basın Yaşamı Sempozyumu*, 6-7.12.1999, Gazi Üniversitesi, Ankara 1999, s. 15.
-Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, "Üstad Ulunay'la Görüşüm", *Yeni Adam*, 9.9.1943, S. 454, s. 6-7.
-Bayur, Hikmet, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten*, C. 23, S. 89-92, 1959, s. 273-274.
-Duran, Tülây, "Yakın Tarihimizde Yüzellilikler -Rıza Tevfik Beyin Mektupları-II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Haziran 1999, S. 29, s. 38-55.
-Kumbaracılar, Sedat, "31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması", *Hayat Tarih*, Mayıs 1972, Yıl 8, C. 1, S.4, s.70-77.
-Refi Cevat [Ulunay], "Deba'nın Makalesi", *Alemdar*, 2 Mart 1336, S. 2741-441, s. 1.
-_____, "Hemşehrilerime Bir Cevab", *Alemdar*, 16 Teşrinisani 1335, S.336-2636, s. 1.
-_____, "Hürriyet Bayramı", *Alemdar*, 24 Temmuz 1335, S.121-1521, s. 1.
-_____, "La'nallahü kavmen da'a-ı hakkü beynehum", *Alemdar*, 2 Mart 1335, S. 72-1382, s.1.
-_____, "Siyasiyatta Hangi Yol?", *Alemdar*, 6 Kânunusani 1335, S. 23-1333, s. 1.
-Sülker, Kemal, "Şen Şakrak Bir Osmanlı", *Yazko Edebiyat*, Eylül 1981, C.2, S.11, s. 70.
-Takvimci [Refi Cevat Ulunay], "31 Mart", *Tan*, 1 Nisan 1944, S.2020, s. 3.
-Türkeş, A.Ömer, "İttihatçıların Silahşörü: Yakup Cemil", *Popüler Tarih*, Ağustos 2002, s. 46-50.
-Ulunay, Refi Cevat, "10 Temmuz", *Milliyet*, 27 Temmuz1965, S. 6446, s. 3.
-_____, "Abdurrahman Şeref Efendi", *Milliyet*, 29 Eylül 1963, S. 4789, s. 3.

- _____, "Refik Halit Karay Merhum...", *Güvercin*, Temmuz 1968, C. 3, S. 26-4, s. 2.
- _____, "Arap Abdullah ve Politika", *Milliyet*, 2 Haziran 1962, S. 4314, s. 3.
- _____, "Ateşle Barut", *Milliyet*, 2 Temmuz 1965, S. 6321, s. 2.
- _____, "Bir Abideye Mersiye", *Milliyet*, 15 Mayıs 1955, S.1795, s. 3.
- _____, "Bir Basın Müzesi", *Milliyet*, 22 Nisan 1965, S.6253, s. 2.
- _____, "Fikret ve Oğlu", *Milliyet*, 28 Haziran 1962, S.4340, s. 3.
- _____, "Galatasaray'ın Pilavı", *Milliyet*, 4 Haziran 1955, S. 1813, s. 3.
- _____, "Seçim Külfeti", *Milliyet*, 4 Haziran 1966, S. 6653, s. 2.
- _____, Refi' Cevad, "Nam-ı Diğer (Mekteb-i Sultani)", *Salon*, 1 Eylül 1949, S. 45, s.740.
- "Ziya-ı Elim", *Hemrah [Şehrah]*, 29 Haziran 1327, S. 9-77, s.1.

